

HÄSTITEMPEREERITUD EELMÄNG. KIRG JA VAOSHOITUS SEKSUAALSUHETES VARAUUSAEGSES EUROOPAS

Mati Laur

Seksuaalkäitumise uurimine on ajalookirjutuses suhteliselt uus valdkond. Lääne-Euroopa ajalookirjutus jõudis nende teemade põhjaliku ja süvendatud käsitlemiseni alles 1980. aastate lõpul ja 1990. aastate alguses, eelkõige ajalookirjutuses kanda kinnitanud “kultuurilise pöörde” tulemusena.¹ Hoogsalt alanud uurimistöö esimesed kokkuvõtted ilmusid 1986. aastal Prantsusmaal kolmeköitelises kogumikus “Perekonna ajalugu”.² Varem perifeerseks peetud valdkond jõudis peagi kultuuri- ja *Alltagsgeschichte* ehk igapäevaelukäsitlustesse,³ sealt edasi terveid ajalooperioode hõlmavatesse uurimistesse.⁴ 2011. aastal ilmus seksuaalelu eri sfääre kokkuvõttev kuueköiteline “Seksuaalsuse kultuuriline ajalugu”.⁵

Tavaettekujutuses toimub seksuaalkäitumise arengus järjepidev liberaliseerumine. “Pimedale keskajale” järgneb valgustusaeg ja edasi kulgeb juba kõik tõusvas joones üha suurema vabaduse poole. Tegelikkus ei ole nii lihtne ega ühesuunaline. Tõusud ja mõõnad on saatnud seksuaalkäitumise emantsipatsiooni ka meile lähematel sajanditel. Prantsuse ajaloolane André Burguière on seksuaalhoiakute muutumist varauusajal perioodiseerinud järgmiselt: permissiivsele (lubavale) 16. sajandile, mis jõudis

Uurimus on valminud Eesti Teadusagentuuri grandil toel (projekt PRG318).

¹ Eesti lugejale kokkuvõtlikult vt Tõnu Viik, “Kultuuriline pööre”, *Keel ja Kirjandus* 8–9 (2008), 604–616.

² *Histoire de la famille*, I–III, sous la direction de André Burguière, Christiane Klapisch-Zuber, Martine Segalen et Françoise Zonabend (Paris: Armand Colin, 1986).

³ Näiteks Richard van Dülmen, *Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit*, 1: Das Haus und seine Menschen. 16.–18. Jahrhundert (München: C. H. Beck, 1990), alapeatükk “Sexualität”, 184–197; Wolfgang Beutin, “Sexualität/Liebe: Neuzeit”, *Europäische Mentalitätsgeschichte. Hauptthemen in Einzeldarstellungen*, hrsg. von Peter Dinzelbacher, Kröners Taschenausgabe, 469 (Stuttgart: Kröner, 1993), 89–102.

⁴ Näiteks Karl Vocelka, *Geschichte der Neuzeit 1500–1918* (Wien, Köln und Weimar: Böhlau, 2010), alapeatükk “Sexualität”, 320–325.

⁵ *A Cultural History of Sexuality*, 1–6, ed. by Julie Peakman (Oxford and New York: Berg, 2011).

juba 1560. aasta paiku lõpule, järgnes range 17. sajand ning sellele – küll alles 1740. aastatest – vabastav 18. sajand.⁶ Briti ajaloolane Faramerz Dabhoiwala on nimetanud seksuaalhoiakute muutumist varauusajal lausa “esimeseks seksuaalrevolutsiooniks”.⁷ Hiljemalt 19. sajandi algusest võib kõnelda tagasiminekest, mille iseloomulik näide on “viktoriaanlik ajastu”. Selle artikli tegevusaeg langeb varasematele sajanditele. Vaatleme, milliste argumentide najal õnnestus murendada keskajal kujunenud konservatiivseid ettekirjutusi seksuaalkäitumisele ning sillutada teed seksuaalsele emantsipatsioonile.

I

Peamise osa seksuaalelule seatud normistikust kirjutab ette kirik. Enne Martin Lutheri (1483–1546) alustatud reformatsiooni, mis tõstis monogaamse abielu ühiskonnas üldiseks normiks, ei valitsenud ristiusu kirikus abielu kohta täielikku konsensust. Et juudi ühiskonnas ei olnud monogaamne abielu sugugi ainus tavapärane kooseluvorm, ei sea seda kohustusks ka Vana Testament, kuid teeb samal ajal seksuaalkäitumisele rohkeid ettekirjutusi.⁸ Uue Testamendi evangeeliumid reglementeerivad seksuaalsfääri märksa leebemalt. Jeesus, kuigi sünnilt juut, ei tunnistanud hierarhilist erinevust mehe ja naise vahel ning pidas mõlemat sugu samaväärseks. Ta ei lausunud sõnagi prostitutsiooni või homoseksuaalsuse vastu, ei tauninud liiderlikkust ega masturbatsiooni ega seadnud keelde abielu eelsele või -välisele seksuaalelule.⁹

Seksuaalsuse tõrjumist kohtab Uues Testamendis alles apostel Pauluse kirjades. Esimeses kirjas korintlastele sõnab Paulus: “Vallalistele ja leskedele ma ütlen, et neil läheks paremini, kui nad jääksid nõnda nagu minagi. Kui nad aga ei suuda end taltsutada, siis nad abiellugu, sest parem on abielluda kui himudes põleda.”¹⁰ Siit tulenes abielu määratlus kui mõõndus

⁶ André Burguière, “Die Entstehung des Paares”, *Geschichte der Familie*, hrsg. von André Burguière, Christiane Klapisch-Zuber, Martine Segalen und Françoise Zonabend, 3: Neuzeit (Frankfurt am Main und New York: Campus, 1997), 142–179 (145).

⁷ Faramerz Dabhoiwala, *The Origins of Sex. A History of the First Sexual Revolution* (London: Penguin, 2012).

⁸ Georg Denzler, *Die verbotene Lust. 2000 Jahre christliche Sexualmoral* (München und Zürich: Piper, 1988), 30.

⁹ *Ibid.*, 31.

¹⁰ 1Kr 7:8–9. Siin ja edaspidi on piibliitsitaadid võetud 1997. aasta tõlkest Eesti Piibelseltsi veebilehelt Piibel.net.

neile inimestele, kes olid liiga nõrgad, et oma kehalisi tunge ohjeldada.¹¹ Olevat küll leidunud üksikuid eremiite ja askeete, kellel õnnestus pingutuste teel lihaliikkus tappa, aga enamik inimesi polnud siiski võimelised sellest võitu saama ning neile oli ainsaks väljapääsuks abielluda, et mitte minna liiderlikkuse teele.¹²

Juba varased kirikuisad laiendasid seksuaalse vaashoituse nõude ka abielurahvale. Nii rõhutas Clemens Alexandrinus (u 150–215), et abielu eesmärk on sigitada lapsi, seda aga ei tohtinud teha paljast lustist. Augustinus (354–430) mõõnis küll, et kui lõbu on seotud sigimise eesmärgiga, pole see siiski eksimus, lõbu ainuüksi lõbu pärast oli aga alati patt, seda ka abielus.¹³ Aquino Thomas (1225–74) nimetas rängaks patuks ka abielulisi vahekordi, mis ei olnud genitaalsed (nagu anaalsed ja oraaalsed vahekorrad), samuti loomuvastaseid (ld *contra naturam*) asendeid, mille hulka kuulusid peaaegu kõik poosid peale misjonäriasendi. Eriti ohtlikuks peeti koitust *a tergo* – selja tagant. Nimelt valitses uskumus, et selles asendis võib vanakurat ise naisega uneajal märkamatuult suguühtesse astuda.¹⁴ Seksuaalse vaashoituse nõue abielus jäi kestma ka varauusajal. Paavst Alexander VII (valitses 1655–67) kuulutas isegi suudluse patuks, kui see sündis pelgalt lihahimust.¹⁵

Samas võib keskajalgi kohata märksa mõõdukamaid ja leebemaid seisukohavõtte. Leipzigi dominiiklane Weida Marcus (u 1450–1516) avaldas omalaadse abieluõpiku “Spigell des ehlichen Ordens” (“Abielukorralduse peegel”, 1487), kus selgitas üksikasjalikult, mida tohib teha ja mida mitte. Marcus tõi välja üheksa surmapattu, mis seksuaalvahekorras võivad juhtuda: kui seda tehakse lõbu pärast, ilma sigimissoovi või -võimaluseta, teisele partnerile mõeldes, lõbu stimuleerival või loomuvastasel (oraausel või anaalsel) viisil, menstruatsiooni või raseduse ajal, kasinustootust murdes või abielu rikkudes. Iga surmapatu juures tõi dominiiklane esile peenetundelisi erandeid, kus surmapatust saab tavaline patt, kui sedagi. See, mida esimeses lauses keelati, oli juba teises või kolmandas lauses tingimuslikult, kui mitte lausa täielikult lubatav. Nii oli naisel küll õigus kirikupühade ja menstruatsiooni ajal seksuaalvahekorrast keelduda, aga kui oli oht, et mees võib sel juhul minna teise naise juurde ja abielu rikkuda, need keelud

¹¹ Faramerz Dabhoiwala, *Lust und Freiheit. Die Geschichte der ersten sexuellen Revolution* (Stuttgart: Klett-Cotta, 2014), 16.

¹² Rüdiger Schnell, *Sexualität und Emotionalität in der vormodernen Ehe* (Köln u.a.: Böhlau, 2002), 98.

¹³ Denzler, *Die verbotene Lust*, 28.

¹⁴ Günther Pallaver, *Das Ende der schamlosen Zeit. Die Verdrängung der Sexualität in der frühen Neuzeit am Beispiel Tirols* (Wien: Verlag für Gesellschaftskritik, 1987), 102.

¹⁵ Stefan Breit, *“Leichtfertigkeit” und ländliche Gesellschaft. Voreheliche Sexualität in der frühen Neuzeit* (München: Oldenbourg, 1991), 75.

ei kehtinud. Surmapatuks ei peetud ka neid üleastumisi, mis olid tehtud abielus lahkhelide ärahoidmiseks või siis tervist silmas pidades. Marcuse jaoks polnud abielu pelk asendus parema puudusel: abielukorra lõi Jumal juba paradiisis, et tema rõõmuks lapsi sigitataks.¹⁶

Katoliku kirik vaatlleb tänini abielu ühena seitsmest sakramendist. Selle sakramendi vastuvõtmine nõudis küll mõlema poole nõusolekut, kuid mitte vaimuliku (preestri) kohalolu. Juba keskajal asus kirik selliste salaabielude (ka klandestiinabielu, sks *Winkelehe*) sõlmimise vastu, sest need põhjustasid hulgaliselt ilmalikke juriidilisi probleeme (isaduse tuvas-tamine, pärandiküsimused, vanemliku nõusoleku eiramine), millest ka kirik ei saanud mööda vaadata. Sestap kohustas IV Lateraani kirikukogu 1215. aastal abielluvaid paare avalikke pulmi korraldama. Samas ei olnud võimalik varem sõlmitud klandestiinabielusid kehtetuks kuulutada, sest need säilitasid sakramendi pühitsuse.¹⁷

Varauusaja abielu kanoonilise määratluse kehtestas Trento kirikukogu (1545–63, järgmine oikumeeniline kirikukogu tuli kokku alles aastatel 1869–70). See jäi aega, kui Euroopa oli reformatsiooni käigus juba usuliselt lõhenenud ning kirikukogu otsused ei hõlmanud enam protestantlikku Euroopat. Katoliiklaste jaoks kinnitas kirikukogu neli abielu põhimõtet: abielu jäi sakramendiks ning oli seetõttu lahutamatu, ainumõeldavana monogaamne ja kiriklikult kinnitatud. Abielu sõlmimise juures pidid olema preester ja vähemalt kaks tunnistajat.¹⁸

Prantsusmaa saadikud soovisid, et kirikukogu lisaks abielu sõlmimise nõuetele ka vanemate nõusoleku, sellele aga seisid vastu itaallased, kelle arvates lähendanuks see tingimus katoliku kirikut protestantidele. Et kirikukogu prantslastele vastu ei tulnud, kehtestasid need 1579. aastal Blois' ordonnantsidega ise rangema korralduse, kus nõudsid vanema(te) nõusolekut kuni 25aastastele abiellujatele, olenemata soost. Preestrid, kes kuulutasid abielu välja ilma vanemate nõusolekuta, said nüüd süüdistuse vägistamisele kaasaaitamises.¹⁹

¹⁶ Hans-Jürgen Bachorski, "Diskursfeld Ehe. Schreibweisen und thematische Setzungen", *Ordnung und Lust. Bilder von Liebe, Ehe und Sexualität in Spätmittelalter und Frühen Neuzeit*, hrsg. von Hans-Jürgen Bachorski, Literatur, Imagination, Realität, 1 (Trier: WVT Wissenschaftlicher Verlag, 1991), 511–545 (515–516, 521).

¹⁷ Antje Flüchter, "Lust und Moral: Zur Alltagsgeschichte der Sexualität seit der Frühen Neuzeit", *Sexualität als Experiment. Identität, Lust und Reproduktion zwischen Science und Fiction*, hrsg. von Nicolas Pethes und Silke Schickentanz (Frankfurt und New York: Campus, 2008), 155–171 (157–158).

¹⁸ Breit, "*Leichtfertigkeit*" und ländliche Gesellschaft, 76.

¹⁹ Anne Lefebvre-Teillard, "Marriage in France from the Sixteenth to the Eighteenth Century: Political and Juridical Aspects", *Marriage in Europe 1400–1800*, ed. by Silvana

Reformatsioon kaotas küll abielusakramendi, kuid see ei tähendanud, nagu oleksid luterlased abielu kui institutsiooni alavääristanud. Kuigi abielusakramendi tühistamine andis võimaluse abielu lahutada, jäi abielulahutus ka protestantlikes maades haruharvaks. Lähtudes piibli sõnadest “Kõigeväeline Jumal õnnistagu sind, tehku sind viljakaks ja paljuks”,²⁰ pidas Martin Luther abielu tavakristlase jaoks ainsaks viisiks mitte patustada.²¹ “Kes ei ole abielus, see hoorab,” väitis Luther.²² Lutheri jaoks oli inimese seksuaalsus osa tema loomusest ja seda eitada oli variserlik. Seetõttu ei tunnistanud Luther ka tsölibaati, kuna nägi selles nii vastuolu inimloomusega kui ka kõrvalehiilimist Jumala seatud eesmärgist inimsugu jätkata. Luther ei rõhutanud mitte ainult abielunõuet, vaid ka abielukohustust (ld *debitum conjugale*), mis eeldas nii mehelt kui ka naiselt seksuaalset toimekust.²³ Luterlikuks “normiks” oli kaks korda nädalas.²⁴ Seetõttu ei peetud protestantlikes maades õigeks liiga suurt abikaasade vanusevahet ning Luther tegi etteheiteid meestele, kes abiellusid, suutmata abielukohustust täita.²⁵ Luther ise abiellus 1525. aastal tsistertslaste kloostrist pagenud nunna Katharina von Boraga (1499–1552), kellega tal oli kuus last.

Protestantlikud teoloogid rõhutasid katoliiklastest ametivendadega võrreldes märksa rohkem abielumehe ja -naise vahelise seksuaalse sideme tähtsust.²⁶ Koos sellega aga suruti seksuaalelu veelgi rohkem abielulis-tesse raamidesse. Ühtaegu abielu muutmisega peaaegu kõigile kristlastele kohustuslikuks kooseluvormiks pälvisid abieluvälised seksuaalsuhted rangemat karistust, kui see oli kombeks katoliiklastel, ja seda kuni surmanuhtluseni välja.²⁷

Nõnda nagu seksuaalsuhted olid lubatud vaid abielus, olid seksuaalsuhted abielus ka kohustuslikud. Seegi nõue tugines pühakirjale: “Mees täitku oma kohustust naise vastu ja nõndasamuti ka naine mehe vastu.”²⁸

Seidel Menchi with collaboration of Emlyn Eisenach (Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press, 2016), 261–293 (265).

²⁰ 1Ms 28:3.

²¹ Bachorski, “Diskursfeld Ehe”, 521.

²² *Geschichte der Familie*, hrsg. von Andreas Gestrich, Jens-Uwe Krause und Michael Mitterauer (Stuttgart: Kröner, 2003), 515.

²³ Flüchter, “Lust und Moral”, 159.

²⁴ “Kaks korda nädalas teeb aastas sada neli, ei kahjusta see naise ega mehi” (*In der Woche zwier, schaden weder ihm noch ihr, macht im Jahre hundertvier*).

²⁵ Flüchter, “Lust und Moral”, 160.

²⁶ Anna Clark, “Heterosexuality: Europe and North America”, *A Cultural History of Sexuality in the Enlightenment*, ed. by Julie Peakman, *A Cultural History of Sexuality*, 4 (London a.o.: Bloomsbury, 2014), 33–56 (34–35).

²⁷ Dabhoiwala, *Lust und Freiheit*, 22.

²⁸ 1Kr. 7, 3.

Varauusaegne saksa keel kasutas seksuaalakti tähenduses sõnu *eheliches Werk* aga ka *Ehejoch* – abieluuke. Abielukohustuse täitmatajätmist tauniti nii teoloogilises kui ka meditsiinilises kirjanduses. Kurat võis saata kiusatuse abielurikkumiseks, peretülidest rääkimata. Seksuaalselt rahuldamata naist aga ähvardas emaka kängumine.²⁹ Seksuaalelu alustamisega pärast abiellumist ei soovitatud viivitada kauem kui kuu.³⁰ Tõsi, kiriklikud reeglid seadsid ka abielukohustusele piirangud: seksuaalvahekorrad olid taunitavad kirikupühadel (jõulud, lihavõtted ja suvised keetsid kolm päeva), pühapäevadel, advendi ja kevadise paastu ajal. Neile lisandus naise rasedusaeg ning 36 või 56 päeva pärast sünnitust vastavalt sellele, kas ilmale tuli poiss või tüdruk.³¹

Mehed olid seksuaalsfääris naistest märksa haavatavamad. Kui naine mistahes põhjusel vahekorrast keeldus või oli passiivne, ei riivanud see kuidagi tema naiselikkust. Seevastu mees, kes vahekorraga hakkama ei saanud, kaotas ühiskonna silmis oma mehelikkuse.³²

II

Nagu eespool nägime, tõlgendas katoliku kirik abielu kui taganemisteed nõrgematele, kes ei suutnud oma seksuaalseid tunde vaos hoida. Protestandid seevastu lähtusid arusaamast, et inimesed ongi nõrgad ja seepärast tuleb abielluda. Ei katoliiklased ega ka protestandid arvanud sealjuures, et abielus oleks kõik lubatud.

Varauusajal valitses arusaam, et ülemäärane kirk võib abielu hukka saata. Abielu üks eesmärk oligi summutada kireleegid argikohustustega.³³ Seevastu hoidsid hästi temperereeritud tunded abielu koos. Seetõttu polnud armastus ja vastastikune kiindumus abielu sõlmimisel vältimatult vajalikud, sest need võisid kujuneda ka abielu käigus.³⁴ Ainult romantilised mui-

²⁹ Schnell, *Sexualität und Emotionalität*, 211.

³⁰ *Ibid.*, 234.

³¹ Pallaver, *Das Ende der schamlosen Zeit*, 223; Robert Jütte, *Lust ohne Last. Geschichte der Empfängnisverhütung von der Antike bis zur Gegenwart* (München: C. H. Beck, 2003), 107.

³² Alexandra Lutz, *Ehepaare vor Gericht. Konflikte und Lebenswelten in der frühen Neuzeit*, *Geschichte und Geschlechter*, 51 (Frankfurt und New York: Campus, 2006), 225, 240.

³³ Burguière, “Die Entstehung des Paares”, 153.

³⁴ Johannes F. K. Schmidt, “Das Verhältnis von Freundschaft und Liebe im 18. Jahrhundert”, *Freundschaft und Verwandtschaft. Zur Unterscheidung und Verflechtung zweier Beziehungssysteme*, hrsg. von Johannes F. K. Schmidt, Martine Guichard, Peter Schuster und Fritz Trillmich (Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft, 2007), 115–143 (129, 132).

nasjutud lõpevad pulmade ja nendinguga, et kui asjaosalised juba surnud pole, elavad nad õnnelikult edasi.

Mida ajas edasi, seda rohkem hakati rõhutama emotsionaalsete tegurite olulisust abielu sõlmimisel: lisaks laste sigitamisele ja majanduslikule kindlusele saavad abielus tähtsaks lojaalsus, teineteise toetamine ja kiindumus. See muutis ka abielu seksuaalsuse käsitlust. Niikaua, kuni abielu sõlmimise peamised kriteeriumid olid omand, positsioon ja prestiiž, taandus erootika ja seksuaalsus tagaplaanile, mis andis teatava õigustuse abieluelsetele ja -välistele suhetele. Armastusabielu esiletõus seevastu tähendas, et senisest veelgi rohkem rõhutati ja tähtsustati monogaamiat. Paradoksaalselt muutis armastusel põhinev abielu abieluinstitutsiooni senisest ebastabiilsemaks.³⁵

Kirik sätestas seksile neli nõuet: see pidi olema abieluline, genitaalne (nii välistati anaalsed ja oraaalsed vahekorrad), heteroseksuaalne ning prokreatiivne ehk sihitatud laste sigitamisele, mis kiriku seisukohalt tähendas eelkõige äärmist erootilist vaoshoitust. Just viimane seisukoht sattus vastuollu tollaste meditsiiniliste arusaamadega.

Viljastamise kohta oli varauusajal käibel kaks antiikajast pärit seisukohta. Hippokratese (460–370 eKr) järgi oli seeme nii mehel kui ka naisel – naisel asus see emakas, mis seksuaalse erutuse korral avanes. Viljastuti mehe ja naise seeme segunedes. Kui naine vihkas oma abikaasat, siis emakas ei avanenud ja viljastumist ei toimunud.³⁶ Selle arvamuse tuntuim kaitsja oli Galenos Pergamonist (129/131–200/215), kelle arusaamad püsisid veel ka varauusaegses meditsiinis. Teine seisukoht pärines Aristotelelt (384–322 eKr). Selle järgi oli seeme vaid mehel ja naine oli “põld, kus seeme idaneb”.³⁷ Seega oli Aristotelese meelest viljastuda võimalik ka ilma mõlemapoolse orgasmiga.³⁸ Hoolimata sellest, et Aristotelese arusaam on märksa lähemal tänapäevase meditsiini seisukohtadele, jäid varauusajal tema toetajad vähemusse.

Ajalookirjanduses esitatud näited lubavad oletada, et naise orgasmi vajadus viljastumiseks jõudis ka tavaarusaama. Samuel Pepys tsiteerib 1690. aastatel päevaraamatus teenijatüdruk Anna Harrisoni, kes teenis elatislisa põgusa seksi pakkumisega: “Kiirusta, palun, mul on hirm, et

³⁵ *Ibid.*, 130.

³⁶ Patricia Crawford, “Sexual knowledge in England, 1500–1750”, *Sexual Knowledge, Sexual Science. The History of Attitudes to Sexuality*, ed. by Roy Porter and Mikuláš Teich (Cambridge, New York and Melbourne: Cambridge University Press, 1994), 82–106 (86–87).

³⁷ Flüchter, “Lust und Moral”, 160.

³⁸ Schnell, *Sexualität und Emotionalität*, 391.

võid mulle lapse teha.³⁹ Ungari talutüdruk, kes oli sulasega mitmel korral vahekorras olnud, teadis täpselt, millal ta rasedaks jäi – sel korral, kui ta oli midagi “tundnud”.⁴⁰ Tollased meditsiinilised traktaadid lausa soovivad naisel tulevast abielumeest järele proovida, kas tema suudlused ja kallistused erutavad piisavalt, et ta “emakas avaneks”.⁴¹ Ülaltooduga haakub ka toonases meditsiinilises kirjanduses esitatud arusaam, et une pealt ei ole võimalik naist viljastada.⁴²

Naist ei peetud mehe nõrgemaks pooleks mitte ainult füüsiliselt, vaid ka kõlbeliselt. Juba Hieronymus (347–420) olla väitnud, et patust hoiduda sooviv mees peab end kaitsma naise eest, patust hoiduda sooviv naine aga iseenda eest.⁴³ Naise orgasmi vajalikkus viljastumisel kujundas arvamust naise ohjeldamatust seksuaalsusest. Selle järgi sai naine seksuaalvahekorra ajal kahekordse naudingu: nii omaenese seemnesarnase vedeliku väljutamisel kui ka mehe seemne vastuvõtmisel.⁴⁴ Sealjuures arvati, et pikemad ja kõhnemad naised on seksile rohkem altid kui lühemad ja tüsedamad.⁴⁵ 1646. aastal ilmus Inglismaal anonüümne pamflett “Parliament of Women” (“Naiste parlament”), milles kirjeldati olukorda, kui parlamendis istuksid vaid naised. Nad kehtestaksid naistele polügaamia, kohustaksid mehi neid seksiga rahuldama nii palju, kui naised seda eales tahavad, ning lubaksid impotentsete meeste abikaasadel pöörduda teenri või naabri poole. Kui maailma juhtinuks naised, juhtinuks seda vaid kired.⁴⁶

Seisukoht, et selleks, et viljastuda, on vajalik mõlema poole orgasm, tõi naise seisundisse nii positiivset kui ka negatiivset. Naine võis panna veto talle vägisi pakutavale abielupartnerile põhjendusel, et ta peab meest seksuaalselt ebaatraktiivseks. Negatiivselt mõjus see vägistamise korral, kui naine jäi lapseootle.⁴⁷ Sel juhul ei saanud kohus naise väidet vägistamise kohta tõe pähe võtta, vastupidi: rasedus kinnitas, et naine oli vahekorra

³⁹ Dabhoiwala, *Lust und Freiheit*, 169.

⁴⁰ Jütte, *Lust ohne Last*, 110.

⁴¹ Schnell, *Sexualität und Emotionalität*, 389.

⁴² Tomasz Wiślicz, *Love in the Fields. Relationship and marriage in rural Poland in the early modern age: social imagery and personal experience* (Warsaw: Tadeusz Manteuffel Institute of History Polish Academy of Sciences, 2018), 89.

⁴³ Gisela Bock, *Frauen in der europäischen Geschichte. Vom Mittelalter bis zum Gegenwart* (München: C. H. Beck, 2000), 14.

⁴⁴ Schnell, *Sexualität und Emotionalität*, 326–327.

⁴⁵ *Ibid.*, 343.

⁴⁶ Laura Gowing, *Common Bodies. Women, Touch and Power in Seventeenth-Century England* (New Haven and London: Yale University Press, 2003), 83, 86.

⁴⁷ Crawford, “Sexual knowledge”, 87.

nautinud.⁴⁸ Olgu siinkohal märgitud, et Liivimaa puhul ei saa kõnelda kummastki tegurist. On vaevalt usutav, et toonane talurahvas oleks sidunud käima peale jäämise ilmtingimata seksuaalvahekorras saadud vastastikuse orgasmiga. Samas pole ka maakohtud laskunud vägistamisjuhtumite arutamisel meditsiinilistesse argumentidesse.⁴⁹

Galenose järgi olid mees ja naine anatoomiliselt teineteisega väga sarnased. Naise suguelundid kopeerisid mehe omi, ainult mehe nähtavad kehaosad asusid naisel tema keha sisemuses.⁵⁰ Emakas kujutas endast Galenose järgi ümberpööratud peenist, mis oli sama aktiivne ja seksuaalset rahuldust pakkuv.⁵¹ Mõistagi kanoniseeris selline arusaam mehe keha ning vaatles naist kui mehe vähem täiuslikku versiooni.⁵² Veel 1595. aastal tekitas Saksamaal furoori anonüümne kirjutis “Ob die Weiber Menschen seyn oder nicht?” (“Kas naisterahvad on inimesed või mitte?”), kus anti pealkirjas esitatud küsimusele ootuspäraselt eitav vastus.⁵³

Varauusajal tõi nendesse seisukohtadesse muutuse kuningas Henry VIII ihukirurg Thomas Vicary (1490–1561), kes nõustus küll Galenose käsitusega, ent kui avastas kliitori, ei suutnud seda kuidagi viimase süsteemi paigutada. Ta andis sellele nimeks *tentigo* (ld “himurus”), kuid ei söandanud seda Galenose süsteemi kohaselt naise peeniseks nimetada. Seda tegi kümme-kond aastat hiljem Itaalia arst ja anatoom Gabriele Falloppio (1523–62), kes raamatus “Observationes Anatomicae” (“Anatoomilised vaatlused”, 1561) võrdustas peenise ja emaka asemel peenise ja kliitori.⁵⁴ Kuningas James I ihuarst Helkiah Crooke (1576–1648) nimetas raamatus “Microcosmographia” (“Mikrokosmograafia”, 1615) kliitorit juba otsesõnu naise peeniseks (ingl *woman’s yard*) ning pidas naist anatoomiliselt mehega võrdväärseks. Samas jäi Crooke eitama Aristotelese arvamust, et naine ei produtseeri

⁴⁸ Maren Lorenz, “... da der anfängliche Schmerz in Liebeshitze übergehen kann...”: Das Delikt der “Nothzucht” im gerichtsmmedizinischen Diskurs des 18. Jahrhunderts”, *Unzucht – Notzucht – Vergewaltigung. Definitionen und Deutungen sexueller Gewalt von der Aufklärung bis heute*, hrsg. von Christine Künzel (Frankfurt und New York: Campus, 2003), 63–87 (84).

⁴⁹ Lähemalt Mati Laur, “Kohtumõistmine vallasemade üle Pärnu maakohtus 1740. aastatel”, *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri* 4 (2008), 16–25.

⁵⁰ Anna Rosalind Jones, “Heterosexuality: A Beast with Many Backs”, *A Cultural History of Sexuality in the Renaissance*, ed. by Bette Talvacchia, *A Cultural History of Sexuality*, 3 (London a.o.: Bloomsbury, 2014), 35–50 (36).

⁵¹ Schnell, *Sexualität und Emotionalität*, 331.

⁵² Anthony Fletcher, *Gender, Sex, and Subordination in England 1500–1800* (New Haven and London: Yale University Press, 1995), 34–35.

⁵³ Bock, *Frauen in der europäischen Geschichte*, 16.

⁵⁴ Fletcher, *Gender, Sex, and Subordination*, 35–36.

seemet.⁵⁵ Teadmine, kust ja kuidas lapsed tulevad, jäi varauusaja lõpuni mõõduka saladuskatte alla, kuni Tartu ülikooli vilistlane ja Königsbergi ülikooli professor Karl Ernst von Baer (1792–1876) avastas munaraku ning kirjeldas seda esimest korda 1827. aastal ilmunud raamatus “De ovi mammalium et hominis genesi” (“Imetajate ja inimese muna tekkest”).

Rüdiger Schnell eristab kahte vastandlikku varauusajal käibinud naisekäsitlust: kui *Frauidiskurs* kõneleb naisest kui ohjeldamatult lõbujanulisest ja täitmatust võrgutajast, siis *Ehediskurs*, vastupidi, kirjeldab abielunaisi äärmiselt passiivse ja häbelikuna.⁵⁶ Luterlik arusaam, et seksuaalsust lämmatatakse abielu rüpes, oli sellega täielikult teostunud.

Mehe ja naise erinevat seksuaalsust selgitas varauusajal levinud õpetus neljast kehamahlast (Id *humores*). Need olid veri, lima, kollane ja must sapp. See, milline neist kehamahladest oli ülekaalus, määras inimese temperamenditüübi: vastavalt sangviinik, flegmaatik, koleerik ja melanhoolik. Et kehamahlad võisid olla kuumad (veri ja kollane sapp) või külmad (lima ja must sapp), iseloomustas mehi valdavalt kuumus, naisi aga külmus.⁵⁷ Sellega seletati nii mehe suuremaid seksuaalseid vajadusi kui ka abielunaise loomupärast seksuaalset vaashoitust.⁵⁸ See oli veel üks põhjus, mis muutis naise seksuaalse stimuleerimise toonase meditsiini vaatenurgast lausa hädavajalikuks.⁵⁹ Naine süttis küll mehest aeglasemalt, aga kui tema seksuaalne huvi sai süüdatud, põles see mehe omast kauem. Naine ei tikkunud armuvahekordadesse nii kergesti kui mees, ent võtnud mehe südamesse, oli ta mehest püsivam.⁶⁰ Mees ihkas vahekorra jõuda, naine nautis seevastu vahekorda ennast. Mees koges vahekorra ajal intensiivsemat, naine aga rikkalikumat naudingut.⁶¹

Kirik nägi erootikas endiselt midagi abieluvälist – kirge, mis seostus pigem pahelisuse ja patu kui abieluliste kohustustega.⁶² Jesuiit Thomas Sanchez (1550–1610) õigustas raamatus “Disputationes de sancto matrimonio sacramento” (“Arutlusi pühast abielusakramendist”, 1602) ka ilma eostuskavatsuseta seksuaalakti juhul, kui ei tehta midagi, et rasedust vältida.

⁵⁵ *Ibid.*, 37–38.

⁵⁶ Schnell, *Sexualität und Emotionalität*, 417–418.

⁵⁷ Fletcher, *Gender, Sex, and Subordination*, 33.

⁵⁸ Schnell, *Sexualität und Emotionalität*, 328, 411.

⁵⁹ *Ibid.*, 391.

⁶⁰ *Ibid.*, 329–330.

⁶¹ *Ibid.*, 326–327.

⁶² Flüchter, “Lust und Moral”, 156.

Sellinegi mõendus oli kiriku jaoks liig mis liig ja raamat kanti keelatud kirjanduse nimistusse (“Index Librorum Prohibitorum”).⁶³

Nii kujuneski seksuaalvahekorra ergutamise kohta kaks peaaegu vastandlikku arvamust: meditsiiniline – mida rohkem, seda parem – ning teoloogiline – mida vähem, seda parem. Kui meedikud andsid abikaasadele nõu, kuidas sigitada last võimalikult efektiivselt, siis teoloogid õpetasid, kuidas toimida võimalikult patuta.⁶⁴

Toonane meditsiin, mis pidas esmatähtsaks mõõdukust eluviisides, nägi haiguste põhjusena kehamahlade tasakaalu kaotust. Tasakaalu aitasid taastada dieet ja aadrilaskmine.⁶⁵ Seksuaalvahekord oli selle õpetuse kohaselt tervisele vajalik, kuna aitas väljutada ülemääraseid kehamahlu.⁶⁶ Nii tõstatus küsimus, kas tsölibaat ja mungaelu on mõistlikud. Kuigi oli koolkondi, kes kõnelesid võimalustest, kuidas seksuaalseid impulsse vaos hoida ja kontrollida, jäi valitsema seisukoht, et seemnesekretsiooni ei ole võimalik peatada. Siit tulenes ka protestantlik arusaam abielu hädavajalikkusest.⁶⁷ Tsiteerides Lutherit: “Kui see ei voola ihusse, siis voolab see särki” (*Fließet es nicht in das Fleisch, so fließet es ins Hemd*).⁶⁸ Alternatiiviks sai olla vaid patt ja/või ebatervislik eluviis. Ka naistele soovitati kehveresuse ravina seksuaalset aktiivsust.⁶⁹

Samas peeti ka ülemäärast seksi tervisele ohtlikuks. Seemnega laristamine olevat tekitanud meestel väsimust, nõrkust, liikumishäireid, krampe ja tõmblust, kõhnust, kuivust, taju nürinemist ja rumalust. Et haigustest hoiduda, pidi seksuaalelu olema regulaarne ja mitte üleliia intensiivne.⁷⁰ Levinud arvamuse kohaselt lühendas iga seksuaalakt mehe elupäevi ühe päeva võrra. Seksiga liialdav naine aga muutis oma emaka liiga niiskeks ja libedaks nagu marmor ega olevat saanud seetõttu viljastuda.⁷¹ Nii nagu

⁶³ François Lebrun, “Die Kontrolle der Familie durch Kirche und Staat”, *Geschichte der Familie*, hrsg. von André Burguière u.a., 119–142, (125); vt ka Schnell, *Sexualität und Emotionalität*, 396–399.

⁶⁴ Schnell, *Sexualität und Emotionalität*, 407–408.

⁶⁵ Lutz, *Ehepaare vor Gericht*, 223.

⁶⁶ Laura Balbiani, “das ein yeglicher man mit messiger mynne mynnen mag”. “Sexualität” in der Frühen Neuzeit”, *Von Lust und Schmerz. Eine Historische Anthropologie der Sexualität*, hrsg. von Claudia Bruns und Tilmann Walter (Köln u.a.: Böhlau, 2004), 23–59 (26).

⁶⁷ Crawford, “Sexual knowledge”, 88.

⁶⁸ Tsiteerinud Bock, *Frauen in der europäischen Geschichte*, 39.

⁶⁹ Crawford, “Sexual knowledge”, 85; Gowing, *Common Bodies*, 82.

⁷⁰ Julie Peakman, “Introduction”, *A Cultural History of Sexuality in the Enlightenment*, 1–32 (22).

⁷¹ Jütte, *Lust ohne Last*, 119.

toonasest meditsiinilisest kirjandusest võib leida nõuandeid, kuidas meeste potentsi tõsta, kohtab seal ka õpetusi, kuidas naiste libiidot summutada.⁷²

Kui sageli siis oleks tulnud vahekorras olla? Meditsiinikirjanduses oli levinuim soovitus teha seda kord nädalas, kuid jätta ühe nädala kuus menstruatsiooni tõttu vahele. Meedikute hinnangul oli vaja pausi pidada ka naise raseduse ja lapse imetamise ajal, sest arvati, et seks rikub rinnapiima ning tekitab kahjulikku konkurentsi mehe ja lapse vahel.⁷³

Valgustus muutis mitmeid kehtinud arusaamu. Tollase Liivimaa tuntuima literaadi, Põltsamaa pastori August Wilhelm Hupeli (1737–1819) järgi polnud abielu ainus eesmärk lapsi sigitada, vaid ka teineteist aidata mõlema hüveolu nimel (*die Hülffleistung zu beyderseitiger Wohlfart*).⁷⁴ Selle all mõtles ta ka sugutungiga vastastikust rahuldamist. “Suguline läbikäimine raseda või viljatu abikaasaga ei ole hooramine, vaid abi andmine vajaduseks, mida tunnevad üks või mõlemad pooled.”⁷⁵ Ilma seksita ei olnud viljakust ja ilma sugutungita polnud seksi. Seega olevat Jumal tahtnud neid kõiki: nii abielu, laste sigitamist, seksuaalsuhteid kui ka sugutungit.⁷⁶

Valgustusajastu määratles ümber ka naise seksuaalsuse. 18. sajandi lõpuks pääses võidule teadmine, et naise orgasmil ega selle puudumisel pole viljastamise juures mingit tähtsust. Siitpeale jäi naise osaks seksuaalsfääris passiivne osa, mis eeldas huvipuudust ja kiretust suguakti ajal. Varauusaja lõpus kujunema hakanud kodanlik abielu kohendas seniseid seisukohti. Kui enne valgustusajastut oli lõbu patt, siis nüüd muutus see irratsionaalseks ja ebamõistlikuks.⁷⁷

Üldiselt muutub seksuaalmoraal rangemaks ajajärgul, kui ühiskond tunneb vajadust rahvastikku piirata, ja vastupidi.⁷⁸ Merkantilism ja kameeralism nägid rahvaarvu kasvus riigi jõukuse tõusu, mis sundis järk-järgult loobuma abieluväliste seksuaalsuhete karistamisest ja liberaliseerima karistuspoliitikat ennast.⁷⁹ Dabhoiwala dateeris “esimese seksuaalrevolutsiooni” lõpu 1800. aastaga.⁸⁰ Poliitiline aritmeetika, mis oli seni soosi-

⁷² Schnell, *Sexualität und Emotionalität*, 395.

⁷³ Crawford, “Sexual knowledge”, 89.

⁷⁴ August Wilhelm Hupel: *Vom Zweck der Ehen, ein Versuch, die Heurath der Cast-raten und die Trennung unglücklicher Ehen zu vertheidigen* (Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1771), 78.

⁷⁵ *Ibid.*, 82. Tõlge eesti keelde Indrek Jürjo, *Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819* (Tallinn: Riigiarhiiv, 2004), 421.

⁷⁶ Hupel, *Vom Zweck der Ehen*, 73.

⁷⁷ Jütte, *Lust ohne Last*, 110–111; Flüchter, “Lust und Moral”, 165–166.

⁷⁸ Dabhoiwala, *Lust und Freiheit*, 262–263.

⁷⁹ Flüchter, “Lust und Moral”, 168.

⁸⁰ Dabhoiwala, *Lust und Freiheit*, 417, 427.

nud rahvastiku juurdekasvu, muutus nüüd vastasmärgiliseks. 1798. aastal avaldas Thomas Robert Malthus (1766–1834) raamatu “An Essay on the Principle of Population” (“Essee rahvastiku printsiibist”), milles väitis, et rahvastik suureneb geomeetrilises, toiduainete tootmine aga aritmeetilises progressioonis ja sedagi vaid soodsa ilmastikuga aastatel.⁸¹ Malthus nägi inimkonna tulevikku näljahädades ja taudides, mis langetavad rahvaarvu taas “normaalsele” tasemele. Nii mõnedki Malthuse kaasaegsed panid lootuse seksuaalse vaashoituse järjepidevale kasvule ja teataval määral oli neil ka õigus. 1800. ja 1920. aasta vahemikus langesid sündivuse näitajad enamikes Lääne-Euroopa riikides 50% ja rohkem.⁸² Malthus ise nii optimistlik ei olnud, kui tõdes, et “sugudevahelise kire väljasuremise suunas pole siiani toimunud vähimatki edasiminekut”.⁸³ Ka Malthusel oli õigus: uue seksuaalrevolutsioonini jäi vaid veidi rohkem kui poolteist sajandit.

MÄRKSONAD: abielu; seksuaalkäitumine; meditsiinialalugu; Martin Luther; varauusaeg; Euroopa

MATI LAUR on Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi uusaja ajaloo professor.*

ABSTRACT: *A Well-Tempered Foreplay. Passion and Constraint in Sexual Relations in Early Modern Europe*

The church prescribed norms for sexual behaviour, stipulating four requirements for sexual intercourse: it had to take place within marriage, it had to be genital (ruling out anal and oral intercourse), it had to be heterosexual, and with some concessions it also had to be procreative – aimed at conceiving children. The Reformation admittedly did away with marriage as a sacrament, but that did not mean that Protestants depreciated marriage as an institution. Compared to their Catholic counterparts, Protestant theologians placed considerably greater emphasis on the importance

⁸¹ Thomas Robert Malthus, “Essee rahvastiku printsiibist”, *Akadeemia* 12 (2011), 2177–2191 (vt lk 2183); 1 (2012), 156–177.

⁸² Dabhoiwala, *Lust und Freiheit*, 420.

⁸³ Malthus, “Essee rahvastiku printsiibist”, 2183.

* Kirjavahetus: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, Jakobi 2, Tartu 51005, Eesti. E-post: mati.laur@ut.ee

of sexual ties between a married man and woman. Marriage was no longer a conceded form of cohabitation, but rather one that was preferred and recommended. Luther not only stipulated the requirement to marry, but also the duty of marriage, which required sexual activity from both the man and the woman. Along with this requirement, sexual life was forced into a marital framework even more. Leaving the duties of marriage (*debitum conjugale*) unfulfilled was deplored in both theological and medical literature and it was acceptable grounds for divorcing marriage.

The church's requirement to exercise sexual restraint in marriage contradicted the medical understandings of that time. According to the teachings of Hippocrates and Galen of Pergamon that were current in the early modern era, both men and women had semen – women's semen was situated in the womb, which opened up when the woman became sexually aroused. Conception took place when male semen was mixed with female semen. This in turn required that both the man and the woman achieved orgasm. If the woman hated her husband, then the womb would not open up and conception would not take place. From the medical viewpoint of that time, in order for the woman to conceive, the sexual stimulation of the woman was not only permissible, but altogether indispensable. Hence two almost contradictory opinions concerning the encouragement of sexual intercourse took shape: the medical – the more, the better – and the theological – the less, the better. While physicians gave spouses advice on how to conceive children as effectively as possible, theologians taught how to behave as sinlessly as possible.

The Enlightenment redefined the sexuality of women. By the end of the 18th century, the knowledge that the woman's orgasm or its absence was of no importance whatsoever regarding conception gained general acceptance. From that point onward, the woman's part in the sexual sphere was relegated to a passive role that implied indifference and dispassion during coitus. Bourgeois marriage, which started to take shape at the end of the early modern era, altered conceptions that had hitherto been current. While pleasure had been a sin before the Enlightenment era, thereafter pleasure became irrational and foolish.

KEYWORDS: marriage; sexual behaviour; history of medicine; Martin Luther; early modern period; Europe

MATI LAUR is Professor of Modern History at the University of Tartu Institute of History and Archaeology.⁸⁵

* Correspondence: Institute of History and Archaeology, University of Tartu, Jakobi 2, Tartu 51005, Estonia. E-mail: mati.laur@ut.ee